

RODOS'TA 1455 TARİHLİ BİR MUSHAFIN TEZHİPLERİ VE BULUT MOTİFİ

ILLUMINATION AND CLOUD MOTIF OF A MUSHAF DATED 1455 IN RHODES

Naciye DETSELİ*

Ali Fuat BAYSAL**

Öz

Günümüzde yazma eser kütüphaneleri, müzeler ve özel koleksiyonlarda bulunan pek çok Kur'an-ı Kerim nüshası ve hadis, tefsir, fıkıh, edebiyat vb. konulu yazmalar, kıymetli tezhipler ihtiva etmesi bakımından önem arz eder. Meşakkatli ve uzunca bir sürecin ürünü olan ve özenle bezenmiş bahse konu yazma eserler İslam medeniyetinin ilme verdiği önemin bir göstergesidir. Bu eserler ayrıca dönemsel tezyinat anlayışının izlerini sürmemize ve tezhip sanatındaki gelişmeyi takip edebilmemize vesile olmaktadır. Araştırma konumuz olarak incelenecek tezhipli eser Rodos Hafız Ahmet Ağa Kütüphanesi'nde bulunan 06 envanter numarasıyla kayıtlı bir Kur'an-ı Kerim nüshasıdır. Araştırmanın giriş bölümünde Mushaf tezyinatı hakkında kısaca bilgi verilmiş daha sonra inceleme konumuz olan Mushaf genel özellikleri ve tezhip özellikleri açısından değerlendirilmiştir. Eserin hakkında bilgiler edinmemizi sağlayan keleme kaydı okunmuş ve hemen ardından Türkçe açıklamasına yer verilmiştir. Eserin tezhipleri konumuzun ağırlıklı kısmını kapsayacağından, kullanılan motif grupları ve desen çeşitleri detaylı olarak analiz edilmiştir. İncelediğimiz Mushafın tezhipte bulut motifinin kullanıldığı oldukça erken bir örnek olmasından dolayı bu konuya hususiyetle değinilmiştir. Dönemin tezyinatında kullanılan hatayi grubu motiflerden oluşan buketlerin ve serbest tasarımların yanı sıra, stilize edilerek çizilmiş ağaç motifleri Mushaf tezyinatı açısından ilginç örneklerdir. Aynı hattata ait bir başka Kur'an-ı Kerim nüshası ve yakın döneme ait bazı yazmalar üzerinden benzerlikler incelenerek sonuç ve öneriler kısmıyla çalışma nihayetlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tezhip, bulut motifi, Kur'an-ı Kerim, Mushaf, Rodos,

Abstract

Nowadays, manuscript libraries, museums and private collections in many copies of the Holy Quran and hadith, commentary, fiqh, literature and so on. manuscripts are important in terms of containing precious illuminations. These carefully written works,

* Öğr. Gör. Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fak., Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Konya.
ORCID ID: 0000-0002-9558-6977 ♦ E-mail: nacyedetseli@hotmail.com

** Doç Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fak., Geleneksel Türk Sanatları Bölümü.
ORCID ID: 0000-0002-8616-8781 ♦ E-mail: afbaysal@gmail.com

which are the products of an elaborate and long process, are an indication of the importance of Islamic civilization to science. These works also enable us to trace the periodical illumination concept and to follow the development of illumination art. The illuminated work to be examined as a research topic is a copy of the Holy Quran registered with the inventory number 06 in the Rhodes Hafız Ahmet Ağa Library. In the introduction part of the research, brief information about Mushaf decoration is given and then the subject of Mushaf is evaluated in terms of general characteristics and illumination properties. The ketebe sheet, which enables us to obtain information about the work, was read and immediately followed by the Turkish description. Since the illumination of the work covers the majority of the subject, the motif groups and pattern types used have been analyzed in detail. Mushaf is a very early example of using cloud motif in illumination. In addition to the bouquets and free designs of hatayi group motifs used in the decoration of the period, stylized tree motifs are interesting examples for Mushaf decoration. The similarities were examined through another copy of the Holy Quran and some recent manuscripts of the same calligraphy.

Keywords: *Illumination, Cloud Motif, Quran, Writing Works, Rhodes,*

Giriş

Türk kitap sanatları içinde oldukça mühim bir yeri olan tezhip sanatına ait en güzel örnekler Mushaf tezhiplerinde görülmektedir. Muhakkak ki bunda en büyük etken Mushafın İslam dininin kutsal kitabı olmasıdır. Müslümanlığın yayılması ile çoğalan Kur'an nüshaları hat, tezhip, cilt gibi sanat dallarının da buna paralel olarak gelişmesine vesile olmuştur. İslâmiyeti resmi din olarak kabul etmiş pek çok toplum kendi coğrafyalarında hâkim olan süsleme üslubunda oldukça güzel örnekler vermişlerdir. Emeviler, Abbasiler, Memlukler, İlhanlılar, Timurlular, Türkmenler, Safeviler ve elbette uzun müddet İslam sancaktarlığını yapmış Selçuklu ve Osmanlı Devletleri Döneminden günümüze intikal etmiş eserler bizlere devirlerinin tezyinat özellikleri hakkında bilgi verici kültürel miras olma açısından önemlidir. Osmanlının devletleşme süreci olan Fatih Devri, kitap sanatları açısından da çok büyük gelişmelerin izlendiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in kitap sevgisi, sanata verdiği önem, sanatçıları teşvik ve himayesi O'nun sanat hamisi bir padişah olarak anılmasına sebep olmuştur. Araştırma konumuz olan eser, ketebesinden öğrendiğimize göre Fatih döneminde tezyin edilmiştir. Bilindiği üzere Fatih Devri tezhip ekolünde Naif üslup, Baba Nakkaş üslubu ve Timur Devri Herat tezhip üslubu olmak üzere üç çeşit karşımıza çıkmaktadır. İnceleyeceğimiz Mushaf döneminin hususiyetlerini bünyesinde barındırmaktadır.

Rodos Hafız Ahmet Ağa Kütüphanesi 06 Envanter Numaralı Mushaf'ın Genel Özellikleri

Rodos Hafız Ahmet Ağa Kütüphanesine 06 demirbaş numarası ile kayıtlı eser 859/1455 tarihlidir ve 246 varaktan oluşur. Dış ölçüleri 300x230 mm, yazı alanı ise

250x182 mm.dir¹. Muhakkak, sülüs ve nesih hat çeşidiyle yazılan Kuranda sayfa düzeni başta ve sonda siyah mürekkeple yazılmış iki satır sülüs yazı², ortada altınla yazılıp siyahla tahrirlenmiş bir satır sülüs yazı, bu satırların arasında kalan kısımda ise altışardan toplam 12 satır nesih (siyah) yazı şeklindedir. Nesih kısımlarda bu düzen sure başı denk geldiğinde bozulmuş, sure başlangıcına dikkat çekmek için yazı irileştirilerek satır sayısı beşe veya dörde düşmüştür. Daha iri yazılan bu satırlarda bazen nesih yerine muhakkak yazının tercih edildiği de görülmektedir. Son sayfalardaki kısa surelerde yazının tamamen iri yazıldığı varaklar da mevcuttur.

Eserin cildi kahverengidir ve oldukça sade bir tezyinata sahiptir. Kenarda bir cetvel ve köşelerde buna bitişik minik dairelerden oluşan köşebentler yer alır (Fotoğraf 1). Kapak, sertap ve miklep kopuktur. Kuran'da müzehhep kısımlar; sayfa ortalarındaki altınla yazılmış sülüs satırlar, güller, koltuklar ve duraklardır. İlginç bir uygulama olarak güller koltuk tabir edilen alanlar içine yerleştirilmiştir. Mushaflarda yoğun tezyinat içeren zahriye sayfası bu Kur'anda yer almazken yine tezhipli görmeye alışkın olduğumuz serlevha sayfası sonradan bir tamirle eklendiğinden, elimizde asıl tezyinatına dair bir veri yoktur. Mevcut serlevha ise bezemeli değildir. Hatime/ketebe sayfası ise çok sade birkaç tezyini unsur içerir. Hafız Ahmet Ağa Kütüphanesi Vakıf mühürleri vardır. Yazım yeri belli değildir fakat Rodos'a İstanbul'dan getirilmiş olduğu için saray nakışhanesinde yapılmış olma ihtimali düşünülebilir. Üç yıl önce aynı hattat tarafından yazılmış bir başka Kur'an nüshasının ketebesinde Edirne'de yazılmış olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu bilgiye istinaden, kesin olmamakla birlikte, incelediğimiz eserin de Edirne'de üretilmiş olabileceği hükmüne varılabilir.

Fotoğraf 1: Rodos Kütüphanesi 06 numaralı Mushafın cildi ve ketebe sayfası

Son sayfadaki ketebe kaydına göre eserin hattatı ve müzehhibi, Hizanetu'l-Amire Kâtibi Ahmed İbn Abdullah'tır. Satır başında yıpranmış yerde yazan bir kelime

1 Şahin, Ağartan & Uygur, 2013, 5.

2 Bu satırlarda bazen muhakkak yazı da görülmektedir.

okunamamakta fakat sonda kalan bir *ya* harfi ile harf noktasından “Hicazi” kelimesinin yazılı olduğu tahmin edilmektedir (Fotoğraf 2). Hat ve tezhiplerin aynı sanatkar eliyle yapıldığı bilgisine ulaştığımız ketebe sayfasının varlığı eseri daha da değerli kılmaktadır. Hat tezkiyelerinin hiç birinde ismine tesadüf edilemeyen bu hattat tarafından yazılan ve Mevlana Müzesi’nde sergilenen bir başka Mushafın ketebesindeki bilgiler birleştirilince gerek sanatçı hakkında, gerek her iki eser hakkında daha aydınlatıcı bilgilere ulaşılmış olmaktadır³. Örneğin Mevlana’daki Mushaf’ın ketebesinden sanatkarın Hicazlı olduğunu ve eseri Edirne’de yazdığını, Rodos’ta incelediğimiz eserden ise sanatçının hem hattat hem müzehhip olduğunu, aynı zamanda da sarayda hazine kâtipliği yaptığını öğrenmekteyiz. Sanatkarın mezkûr Kur’anlardaki yazısına istinaden onun, Yakut şivesinin Anadolu’daki temsilcilerinden birisi olduğunu söylemek yanlış olmaz⁴.

Eserin Ketebesini

246 a sayfasında, Kuran-ı Kerim’in son suresi olan Nâs Sûresinin hemen altında eserin ketebe kaydı yer almaktadır. Oldukça sade bir tezyinatın arasında Arapça şu metin yer alır:

“Kütibe hâze’l-mushafu’l- mu’azzamü’l-mükerramü bi resmi’l-veledi’l-e’azzi’l-ekrem Muhammed Halebî ibn-i Sinan bey Atalallahu bekâ’ahüma bi’s-saâdeti vesselâme, kâtibü hizâneti’l amireti’s-sultaniyye, Sultan Mehmed Han ibn-i Sultan Murad Han halledallâhü teâlâ sultânehumâ ve ebbede eyyâmehumâ ketebühü ve zehebehü ed’afü (‘ıbadillâhiteâlâ⁵) ve ahvecühüm ilâ rahmeti rabbihi’l-ğaniyy, Ahmed ibn Abdullah (el Hicâzi⁶) hâmideni’l-lâha teala ve musalliyen alerrâfi’i dini’l-hakkı ve eşrefi’l- halkı Muhammed sallallâhü ‘aleyhi ve âlihi’t-tayyibîne’t-tahirin ve selleme teslîmen kesirâ, veka’al ferâğ fi târihi seneti tis’un ve hamsin ve semâne mi’e”.

Türkçesi: “Bu yüce ve değerli Mushaf, Sultan Murad Han’ın oğlu, Sultan Mehmed Han’ın (Allah saltanatlarını daim, devirlerini ebedi kılsın) zengin hazinesinin kâtibi Sinan Bey’in oğlu Muhammed Halebî (Allah saadet ve selametle ömürlerini uzun kılsın), siparişi üzere yazılmıştır. Allah’ın kullarının en zayıfı ve ganiyy Rabbinin rahmetine en muhtaç olan Abdullah oğlu Ahmed Hicazî Allah’a hamd ederek, mahlûkatın en şerefli Hakk dininin yüceltici Muhammed’e (Allah, kendisine ve tâhir ehline salât ve çokça selam etsin) salâvat getirerek yazdı ve tezhiplendi. Bitiş; 859 senesinde gerçekleşmiştir⁷.

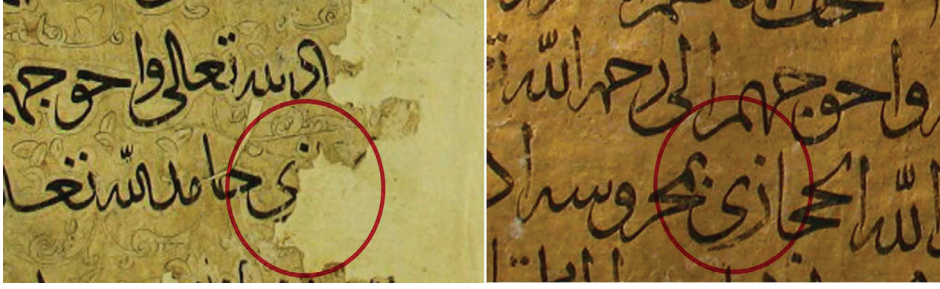
3 Ayverdi, 1953, 13.

4 Günüş, 1999, 52.

5 Bu kısımda tamirat sebebiyle görünmeyen harfler mevcuttur. Metnin akışı ve anlamından “ıbadillâhiteala” şeklinde tamamlanabileceği kanaatine varılmıştır (Fotoğraf 2).

6 Yine görünmeyen bazı harfler bulunmaktadır fakat Mevlana Müzesi’ndeki aynı hattata ait bir Kur’an nüshasının ketebesine istinaden bu kanaate varılmıştır (Fotoğraf 2).

7 Eserin ketebe kaydı Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Görevlisi Sami Naddah tarafından okunmuş ve çevrilmiştir.

Fotoğraf 2: Rodos Kütüphanesi ve Mevlana Müzesi nüshalarında sanatkâr ismi

Tezhip Özellikleri

Eserin tezhipli alanları *koltuk tezhipleri* ve *ortalarda bulunan sülüs satırların tezhipleri* olmak üzere iki başlık altında toplanabilir.

Bilindiği üzere Fatih Devri tezhip ekolünde Naif üslup, Baba Nakkaş üslubu ve Timur Devri Herat tezhip üslubu olmak üzere üç çeşit karşımıza çıkmaktadır. Herat Üslubu Osmanlı ve Timurlu devleti arasındaki münasebetler neticesindeki etkileşimle ortaya çıkmıştır. Erken Devir Osmanlı ve Fatih Devri tezhiplerinde ve diğer tezyini sanatlarda bu etkileşimin izleri görülür. Herat Üslubu Osmanlılar'dan Babürlüler'e kadar çok geniş bir coğrafyada uzun süre etkisini hissettirmiştir⁸. En bariz özelliklerinden bir tanesi tek noktadan veya vazolardan çıkmış demet formunda çiçeklerdir. Desenler bulunduğu alana çizilmeden doğrudan fırçayla uygulanmış gibi görünmektedir. Bu tarz, naif üslup olarak da adlandırılmaktadır. Naif üslubun Osmanlı sarayına gelişi 15. yüzyıl başlarından itibaren Timur Devleti coğrafyasından Bursa ve Edirne'ye gelen müzehhipler vasıtasıyla olmuştur⁹ Mezkur Kur'an'ın tezhipleri de bahsi geçen üslubun hususiyetlerine sahiptir. İncelediğimiz eserin mevcut serlevha sayfası orijinal olmadığından, serlevhanın önceden tezhipli olup olmadığı veya Mushaf'ın zarar gören kısımlarında tezhipli başka bir bölümün mevcudiyeti bilinmemektedir. Bununla beraber aynı hattat tarafından yazılıp tezhiplenmiş üç yıl öncesine ait benzer tezhipli bir başka nüshanın serlevha sayfası yine Timur Devri üslubuyla dikkat çeker.

Koltuk Tezhipleri

Mushafın tezhipleri yoğunlukla her bir sayfada 4 tane bulunan koltuk kısımlarına yapılmıştır. Sayfa kenarında madalyon/gül, sayfa içlerinde ise müstakil desenler yer alır.

Sayfaların dış kenarlarında bulunan koltuklara altlı üstlü vaziyette güller/madalyonlar yerleştirilmiştir (Fotoğraf 3). Bu madalyonların zeminleri sarı altınla

8 Biçer Özcan, 2013, 285.

9 Küpeli, 2009, 329.

doldurularak parlatılmıştır. İçlerinde altın zemin üzerine kırmızı mürekkeple küçük rumiler ve yazılar dikkat çeker fakat renk çok solgun olduğu için detayları görmek kabil olmamaktadır. Dış kısmı ise lacivert renkli bir iplik ve tıgla nihayetlenmektedir. Bazı sayfalarda bu alanların boş olduğu görülmektedir. Muhtemelen Mushaf çevresel faktörler veya başka bir menfi unsur neticesinde zarar görmüş ve bir konservasyon sürecine tabi tutulmuştur. Özellikle Mushafın baş kısmındaki sayfalarda gerek kâğıttaki renk farkı, gerekse hattatın yazısındaki değişiklik sebebiyle tamir edildiğini anladığımız kısımlar bulunmaktadır. Bunun neticesinde aslında eserde bu madalyonlu alanlardan 974 tane olduğu fakat mevcut sayısal veriye noksan kısımlar dahil edilmediğinden 968 tane madalyon/gül tezhibi bulunduğu müşahede edilmektedir.

Fotoğraf 3: 06 numaralı Mushafın sayfa formu ve güllerin yerleştirildiği alanlar

İç kısımda kalan koltuklar ise müstakil desenlerle tezhiplenmiştir (Fotoğraf 4). Mushafta bu alanlardan 974 tane olmasına karşın tamir edilen sayfalarda 4 tanesi noksan olduğundan 970 tane tezhipli alan incelenmiştir.

Fotoğraf 4: 06 numaralı Mushafın sayfa formu ve desenlerin yerleştirildiği alanlar

Desenler, “pano özelliği taşıyan desenler” başlığı altında incelenebilecek hususiyetlere haizdir. Tasarlandıkları alan içinde başlangıç ve bitiş noktaları ile her biri müstakil levhalar halindedir. Desenler incelenirken oldukça farklı arayışlara gidildiği görülmektedir. Bazı alanlarda stilize çiçeklerin haricinde dönemin Kur’an tezhiplerinde

görmeye pek alışkın olmadığımız minyatür özelliği taşıyan çeşitli ağaçlar, serviler ve bu servilere sarılmış bahar dalları görünümde hatayı helezonlar, zeminde küçük nebati motifler, saksılardan çıkmış demetler bu arayışlara delalet etmektedir. Motif gruplarını bulut, rumi, ağaç, saksılardan çıkmış buketler ve serbest hatayı kompozisyonlar şeklinde başlıklar halinde ele alarak desenleri tasnif etmek incelemede kolaylık sağlayacaktır.

Bulut: Mushafta bulutla tezyin edilmiş 10 adet koltuk bulunmaktadır. Bulut zeminleri altınla boyanmış, kenarları siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Bazı kısımlarda gölgeli şekilde lacivert renk görünür. Bu Kuran bezemeleri Osmanlı Devri tezhiplerinde bulut motifinin kullanıldığı oldukça erken devir örnekleri olmaları bakımından dikkat çekicidir(Fotoğraf 5-6). Hatta bulutun tezhipteki ibtidâi örnekleri olabileceği düşüncesinden hareketle ilk olarak bulut motifinin kullanıldığı alanlar ele alınmıştır.

Fotoğraf 5: Varak 5b'den bulut motifi

Her ne kadar mimari de daha erken örnekleri görülse de (Bursa II. Murat Türbesi/1451)¹⁰ tezhipte bulut motifinin başlangıcı II. Bayezid Devri olarak ele alınmaktadır¹¹. Bu araştırmalardan sonra yapılmış bir çalışmada Fatih Dönemi'ne ait tezhipte bulut motifinin kullanıldığı üç yazma eser örneği tespit edilmiştir¹². Bu eserlerin bir tanesinde tarih yer almakta (872/1468), diğer ikisinin tarihi bilinmemektedir. İstinsah tarihi bilinmeyen ve zaman zaman atıfta bulunacağımız yazmalardan biri, incelediğimiz Mushafın tarzıyla oldukça benzerdir (Fotoğraf 7). Ancak yinede yaklaşık 13 yıl daha önceye tekabül eden incelediğimiz Kur'andaki örnekler tezhipte bulutun öncülleri sayılabilir. Hatta aynı hattat tarafından 1452'de yazılıp tezhiplenen ve değerlendirme kısmında incelenecek olan bir başka Mushafta yine bulut örnekleri mevcuttur (Fotoğraf 8).

10 Doğanay, 1999, 226; Doğanay, 2009, 469.

11 Birol & Ayan, 2007, 153; Mahir, 1990, 6.

12 Aşıcı, 2007, 237.

Fotoğraf 6: Varak 19b'den bulut motifi

Fotoğraf 7: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 2571, v.89a bulut örnekleri(Aşıcı, 2007, 169)

Fotoğraf 8: Mevlana Müzesi 07 Nolu Mushaf, varak 38a, 163a ve 179b'den bulut örneği

Rumi: Rumi pek çok dönemde olduğu gibi Fatih Dönemi'nde de oldukça revaç bulmuş bir motif olmasına karşın, bu Kur'an tezhiplerinde sadece 2 tane koltukta tercih edilmiştir (sülüs satırlarda birkaç örnek daha mevcuttur). Bunlardan biri üç iplik rumi olarak adlandırdığımız kenar suyu deseni şemasiyle uygulanmış olup, içinde bulunduğu alanın ölçülerine göre yapılmıştır(Fotoğraf 9a). Diğer rumili tasarım adeta bir cilt gibi düzenlenmiştir. Ortada şemse formu uçlarda ise rumi tepelik motifinden müteşekkil salbekler mevcuttur. Köşebent olarak nitelendirebileceğimiz alanlar sadece dendanlarla oluşturulmuş, zemini altınla doldurulmuştur. Şemse ve salbeklerin içine basit rumi helezonlar altın üzerine siyah mürekkep ile uygulanmıştır(Fotoğraf 9b).

Fotoğraf 9a: Varak 48 b (solda) **Fotoğraf 9b:** Varak 209 a (sağda), rumi örnekleri

Ağaç: Fatih Dönemi mushaf tezvinatında fazlaca örneğini görmediğimiz ağaçlar incelediğimiz Mushaf'ta 189 tane koltukta tezyini bir unsur olarak kullanılmıştır (Fotoğraf 10). Bunlardan 100 tanesi servi ağacıdır (Edirne ve Bursa da bulunan erken devir kalemişi örneklerinde de servilere rastlanılmaktadır)¹³ (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 10: Varak 18b, 222a, 26b, 221b, ağaç örnekleri

Diğer ağaçlar stilize edilerek çizilmiş olduğundan ağacın cinsine dair bir tahmin yapmak mümkün görünmemektedir. İçerikte herhangi bir meyve ağacından bahsedilmiş olması sebebiyle bu motifin kullanılmış olabileceği ihtimaline karşın ağaç motiflerinin kullanıldığı sayfeler meal olarak taranmış, ağaçlardan bahsedilen ayetlerle bir birlikteliğe rastlanmamıştır. Yine Kuran'da geçen nar, zeytin, incir, hurma gibi meyve ağaçlarından esinlenerek tasarlanmış olabileceği ihtimalinden hareketle yaptığımız kıyasta incir yaprağına benzerlik düşünülse de oldukça zorlama bir ihtimal kanaatine varılmıştır. Ağaçların zeminleri altınla boyanmış, üzerine lacivert renkle boyamalar yapılmıştır. Çıkış noktalarında ot kümelerine benzeyen nebati motifler dikkat çeker. Servilerin üzerine

13 Detaylı örnek için bk. Baysal, 2013.

sarılmış hatayi çiçeklerle bezeli helezonlar tasarımı zenginleştirmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 2571 numarada kayıtlı kelim konulu kitabın sayfa içi tezhiplerinde de benzer süslemelere rastlanmaktadır(Fotoğraf 11).

Fotoğraf 11: Servi Örneği S.K., Fatih 2571, v2a¹⁴- Edirne Muradiye Camii¹⁵

Saksılardan Çıkan Buketler: Timur Devri sanat üslubuyla etkileşimlerin izleri mimariden kitap sanatlarına pek çok alanda kendini göstermektedir. Bursa, Edirne gibi şehirlerde çinide ve kalemişinde vazolardan çıkmış demetler yer alır. Bu Kuran'da gördüğümüz demetler hem form hem motif açısından zikrolunan devrin işlerinin adeta bir devamı niteliğindedir. Vazolardan çıkmış demetler 38 tane koltuk tezhibinde kullanılmıştır. Renk olarak Kur'an genelinde olduğu gibi altın ve lacivert tercih edilmiştir(Fotoğraf 12).

Fotoğraf 12: Varak 209a, 21a ve Edirne Üç Şerefeli Camii vazodan çıkan buket örneği¹⁶

Serbest Hatayi Kompozisyonlar: Koltuklarda yoğunlukla tercih edilen desen çeşidi hatayi motiflerinden müteşekkil serbest kompozisyonlardır. Pano özelliği taşıyan desenler grubuna dâhil edilebilirler. 729 tane alanda kullanılmıştır. Altın ve lacivert birlikteliğinde yoğun olan renk altındır. Dış hatları siyah ile tahrirlenmiştir. Bazılarının

14 Aşıcı, 2007, 161.

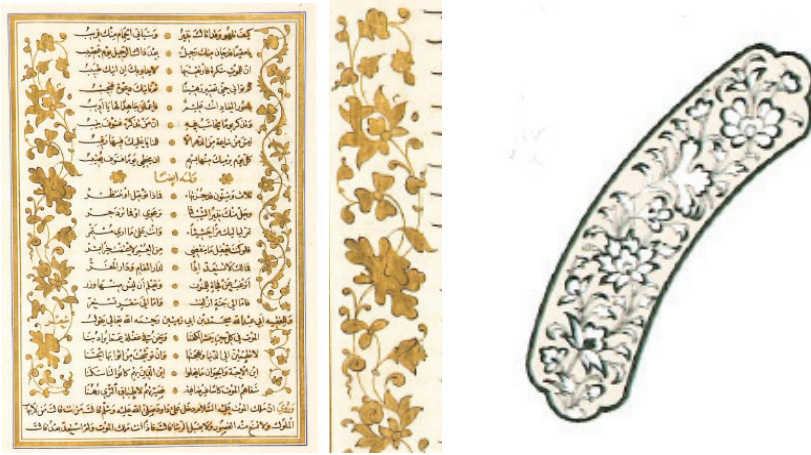
15 Baysal, 2013, 489.

16 Baysal, 2013, 566.

çıkış noktalarında bulut motifleri dikkat çeker. 25 tanesinde ise helezonlar diğerlerine kıyasla oldukça belirgindir ve goncagüllerle bezenmiştir(Fotoğraf 13). S.K. Fatih 2571 in sayfa arası süslemeleri ile benzerlik gösterir(Fotoğraf 14).

Fotoğraf 13: Varak 208b, 225a, 43a serbest hatayi kompozisyonlar

Fotoğraf 14: S. K., Fatih 2571, 16b¹⁷, TSMK. B. 282, Külliyyât-ı Hafız Ebru, 653a¹⁸

Sayfalarda genelde kullanılan motiflerden farklı iki desen daha görülmektedir. Bu süslemeler sonradan tamir sırasında eklenmiş olabileceği gibi, sanatçının farklı bir denemesi de olabilir. Çünkü gerek fırça kullanımı gerekse yaprak formları sanatçının üslubuyla benzerdir(Fotoğraf 15).

17 Aşıcı, 2007, 312.

18 Biçer Özcan, 2009, 287.

Fotoğraf 15:
Varak 194b, 207b
farklı örnekler

Sayfa Ortalarında Yer Alan Sülüs Satır Tezhipleri

Mushaftaki diğer tezhipli alanlar sayfa ortalarında yer alan altınla yazılmış sülüs satırlardır. Yazının arasında, beyne's-sütur uygulamalarında görülen küçük rumiler, yapraklar ve küçük çintemaniler yer alır. Ayrıca zeminde Selçuklu beyne's-sütur tezhiplerinde görmeye alışkın olduğumuz altınla ince çizgiler halinde tarama yapılmıştır (Fotoğraf 16). Bu alana besmele denk geldiğinde ise kenardaki boş kalan kısımlar ot kümelerini andıran küçük çiçek demetleri, aralarında minik bulutlar veya rumilerle biraz daha yoğun şekilde bezenmiştir (Fotoğraf 17,18).

Fotoğraf 16: Sayfa ortalarındaki altınla yazılmış sülüs satırlar varak 209a

Fotoğraf 17: Orta satırda sülüs Besmele Örneği 221b

Fotoğraf 18: Orta satırda sülüs Besmele örnekleri 185b, 196b, 224a, 232a, 242a

Üst veya alttaki iri yazılmış satırlarda da besmele denk geldiğinde bazılarının keşidesi üzerine süslemeler yapılmıştır. Mushafın genelinde bu satırlarda sülüs yazı tercih edilirken(Fotoğraf 20), bazı satırlarda muhakkak yazı tercih edildiği görülmektedir(Fotoğraf 19).

Fotoğraf 19: Muhakkak Besmele 94a, 104a

Fotoğraf 20:

Sülüs Besmele
240b, 241a,
243a(2tane),
244b

Meryem Suresi'nden hemen önceki sayfada da benzer bir uygulama görülmektedir. 121a sayfasında Meryem Suresi başlamakta, hemen öncesindeki 120b sayfasında sülüs satırda Kuran genelindekine nazaran daha tezyinatlı bir uygulama müşahade edilmektedir. Bazı mushafalarda Meryem Suresinin olduğu kısım serlevha tezhiplerindeki gibi yoğun şekilde bezenir. Burada yapılan uygulamanın da aynı düşünceyle yapılmış olması ihtimali en azından değinmek gerekliliği duyduğumuz bir husustur(Fotoğraf 21).

Fotoğraf 21:

Varak 120b 121a genel
görünüm, varak 120b
detay

İncelediğimiz örnekle benzerlikleri olan ve zaman zaman değindiğimiz iki eserden de kısaca bahsetmek gerekirse; Mevlana Müzesi Müzelik Yazma Eserler Koleksiyonu 07 demirbaş nu. ile kayıtlı 856/1452 tarihli Kur'an-ı Kerim'in hattatı, sayfa formu ve tezhip üslubu örneğimizle aynıdır. Hattatın ismi Hicazlı Ahmet bin Abdullah şeklinde geçer. Yazım yerinin (Edirne) hatime sayfasında yer alması, incelediğimiz örneğin de orada yazılması ihtimaline dair bir ipucu olabileceği bakımından önemlidir. Yine oldukça önemli bir unsur 1452 tarihli nüshada, gerek motif gerek renk açısından Timur ekolünden izler taşıyan serlevha tezhibinin yer almasıdır. Maalesef incelediğimiz eserin orijinal serlevha sayfası mevcut olmadığından, iki eser arasındaki üslup birliği, kaybolan sayfaların benzer bir üslupta tezhiplenmiş olabileceğine bir karine teşkil edebilir(Fotoğraf 22).

Fotoğraf 22: Rodos Ve Mevlana'daki Mushaf'ların Serlevha Sayfaları

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 2571 Et-tezkire bi Ahvalil- mevti ve Âhira ise Arapça yazılmış bir kelim kitabıdır. İçinde şiirler de yer alır. Hattatı Ebu Abdullah'tır. Kitabın süslemelerinin Hicazlı Ahmet bin Abdullah'ın tarzıyla benzerliği ve sanatçıların isimleri iki hattat arasında dede-torun gibi bir akrabalık bağı olabileceğini düşünmemize sebebiyet vermiştir(Fotoğraf 23).

Fotoğraf 23:

SK, Fatih 2571, varak 9a (Aşıcı, 2009, 312.)

Değerlendirme ve Sonuç

Eser 1455 / 859 tarihlidir ve döneminin tezhip özelliklerini taşımaktadır. Zahriye, serlevha, gül, sure başı, koltuk gibi tezhipli kısımların her birinin varlığı, bir yazma eseri veya mushafı daha değerli hale getirmektedir. Eserde kayıp sayfalar olduğundan, bu sayfaların tezhipli olduğuna delalet eden herhangi bir iz yoktur. Ancak mevcut haliyle bile oldukça yoğun tezyinata sahip bu eser, tezhip sanatı açısından dikkate değer bir önem arz etmektedir. Bu hususiyetin yanı sıra işçilik ve malzeme de ayrıca kalitelidir. Eser, kullanılan motifler, renkler, desen kurgusu ve muntazam işçiliği ile Fatih Devri üslubundaki tezhiplerin özelliklerini yansıtmaktadır. İncelememiz neticesinde eserin tezhiplerinde altın ve az da olsa lacivert renklerinin hâkim olduğu, bunun yanı sıra tahrir için siyah mürekkebin kullanıldığı görülmüştür. Tasarım kurgusu hatayi, bulut, rumi grubu motiflerle yapılmış, bazı kısımlarda servilere ve farklı ağaçlara yer verilmiştir. Çoğunlukla hatayi grubu motifler kullanılmış, rumi dönemin sevilerek kullanılan bir motifi olmasına karşın burada oldukça az tercih edilmiştir. Teknik olarak; zemini sıvama altınla boyanmış halkar tekniği kullanılmıştır.

Eserin hâtıme sayfasında bulunan “Ketebehû ve zehebehû Hizanetü'l-Amire Kâtibi Ahmed İbn Abdullah el Hicazi” şeklindeki imzadan, hattatın Hicazlı bir sanatkâr olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu bilgi ışığında hat tezkirelerinde ismi geçmeyen ve fazla tanınmayan bu sanatkârın aynı zamanda tezhipte de mahir olduğu görülmektedir. Eserin Rodos'a İstanbul'dan götürüldüğüne ve sanatçının sarayda hazine kâtipliği yaptığına dair bilgiden Mushafın İstanbul'da yazılmış olma ihtimali bulunmaktadır. Mevlana Müzesi'ndeki Mushafın Edirne'de yazılıp tezhiplenmiş olmasından dolayı, Edirne'de yazılmış olabileceği ikinci bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Yine Mevlana'daki Mushafın serlevha sayfasından ve sayfalardaki genel tezhip üslubundan hareketle eserin tezhiplerinin Timur Devri Ekolü izleri taşıdığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Rodos Hafız Ahmet Ağa Kütüphanesi'nde 06 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim tezhibi işçilik, renk, motif, tasarım kurgusu gibi özellikler dikkate alınarak teferruatlı bir şekilde incelenmiş, desen analizleri yapılmıştır. Mevlana Müzesi nüshası ve incelediğimiz Kur'an-ı Kerim, hattat ve müzehhip imzası ve özellikle yazım tarihinin varlığından ötürü, şu ana kadar ki bilgilerimiz ışığında Osmanlı'da bulut motifinin kullanıldığı en erken yazma eserler olarak gösterilebilir. Gerek yazma eser kütüphanelerindeki, gerek mimarideki araştırmalar hızla devam ettiğinden ileri ki bir dönemde daha erken tarihli eserlerin bulunması ihtimaldir. Ayrıca minyatürlerde görmeye alışkın olduğumuz servi ve ağaç motiflerinin kullanımı da fazlaca görülen bir durum olmadığından eserin tezhiplerini ilgi çekici hale getiren bir vasıf da budur.

Araştırma sürecinde arşivlerini incelediğimiz Rodos Hafız Ahmet Ağa Kütüphanesi'nde, inceleme konumuz olan bu müzehhep Kur'an-ı Kerim'in dışında da pek çok kıymetli yazma eser bulunmaktadır. Kitapların ve kütüphanenin bakımı, korunması Rodos'ta yaşayan Türk vatandaşların kısıtlı çabalarıyla yapılmaktadır. Mevcut haliyle böcek yeniklerinin görüldüğü sayfaların yanı sıra, eseri bir arada tutmak için kullanılmış

yapışkan bantlar eseri gün geçtikçe yıpratmaktadır. Bu koruma ve konservasyon işlemlerinin kısıtlı imkânlar dâhilinde yapılması eserin yıpranma- kaybolma riskini artırmaktadır. Geçmişte Rodos Hafız Ahmet Ağa Kütüphanesi'nden bir Kur'an nüshasının çalınmış olması bizim bu hassasiyetimizi destekler niteliktedir. Kültür mirasımıza sahip çıkmak açısından benzer yazmaların korunması ve tez, makale gibi çalışmalarla kayıt altına alınması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, E. H. (1953). *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları.
- Aşıcı, S. (2007). *Fatih Devri Tezhip Üslubu*. Basılmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Aşıcı, S. (2009). Kitap Dostu Bir Sultan: Fatih. (Editör: Ali Rıza Özcan). *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 301-319.
- Ayan Birol, İ. & Derman, F. Ç. (1991). *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Baysal, A. F. (2013). *Edirne Osmanlı Erken Dönem Camileri Kalem İşi Örnekleri Ve Analizleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Biçer Özcan, Ş. (2009). Tezhip Sanatında İhtişamlı Bir Dönem: Timur Devri Herat Üslubu. (Editör: Ali Rıza Özcan). *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 283-299.
- Doğanay, A. (1999). Bulut Motifi Ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri. *Divan*, 6, İstanbul.
- Doğanay, A. (2009). Bulut Motifi. *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 467-477.
- Günüş, F. (1999). Ahmed B. Abdullah-ı Hicâzî Ve Mevlânâ Müzesi'ndeki Kur'an-ı Kerim'i. *Vakıf Ve Kültür Dergisi*, 2 (5), 52-55.
- Küpeli, G. (2009). Tezhip Sanatında Yenilik Arayışları: II. Bayezid Dönemi. (Editör: Ali Rıza Özcan). *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 321-341.
- Mahir, B. (1990). II. Bayezid Dönemi Nakkaşhanesinin Osmanlı Tezhip Sanatına Katkıları. *Türkiyemiz* (60), 4-6.
- Şahin, B.; Ağartan, F. & Uygur, S. (2013). *Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*. İstanbul.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: XXVIII, Sayı: 2 Ekim 2019

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: XXVIII, Issue: 2 October 2019

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics

ESCI
Emerging Sources Citation Index

ULAKBİM
TR DİZİN

DOAJ

Crossref

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Academic
Resource
Index
ResearchBID

SÖBIAD